

УДК 78.071.1:39(477)

Лю Пархоменко
(Київ)

АРТИСТИЧНА АПРОБАЦІЯ (до 140-річчя дебюту у фольклористиці Порфирія Демуцького)

Видатні здобутки української фольклористики, яка на межі XIX–XX ст. зафіксувала питомі зразки народнопісенного багатоголосся, знайшли суспільне визнання завдяки талановитому артистичному втіленню в концертних програмах. Про діяльність фундатора виконавського фольклоризму Порфирія Демуцького, його Охматівський хор і становлення цього унікального явища української культури йдеться у пропонованій статті.

Ключові слова: Порфирій Демуцький, автентичний фольклор, виконавський фольклоризм, багатоголосся, підголосковість.

Выдающиеся достижения украинской фольклористики, которая на рубеже XIX–XX вв. зафиксировала значительные образцы народнопесенного многоголосия, нашли своё всеобщее признание благодаря талантливому артистическому воплощению в концертных программах. О деятельности основателя исполнительского фольклоризма Порфирия Демуцкого, его Охматовском хоре и становлении этого уникального явления украинской культуры речь идет в предложенной статье.

Ключевые слова: Порфирий Демуцкий, аутентичный фольклор, исполнительский фольклоризм, многоголосие, подголосковость.

Outstanding achievements of Ukrainian folklore studies, that has fixed significant examples of folk-polyphony at the turn of the XIXth–XXth centuries, found their universal recognition thanks to the talented artistic incarnation in concert programs. The activity of the founder of the folklore execution Porfyriy Demutskyi and his Ohmativskyi choir and the formation of this unique phenomenon of Ukrainian culture are described in the proposed article.

Keywords: Porfyriy Demutskyi, authentic folklore, execution folklore, polyphony, supporting voices.

На самому початку XX ст., точніше 4 лютого 1901 року, у київській Комерційній залі сталася мистецька сенсація – тріумфальний виступ селянського хору з Охматова. Зауважимо контраверсійне: хорове життя тогочасного Києва було у фазі великого піднесення. За симпатії публіки змагалися уславлені капели Києво-Могилянської академії, Софійського й Михайлівського (Золотоверхого) соборів, Лаври, окремі церкви у свої храмові свята. Тонус концертного життя міста тримали успішні виступи студентських хорів Університету св. Володимира, Політехніки, колективів при ІРМТ, благодійних товариствах тощо. Знаменита якість акапельного звучання хорів київської традиції з багатою тембровою палітрою, еталонною збалансованістю звучання, персоналізована художніми манерами великих регентів, була на рівні легенди. У такому контексті аншлаг на концерті невідомого селянського хору мав би належати до неймовірностей. Які обставини, або чия авторитетна думка зібрали тут кваліфіковану публіку, залишається й досі невідомим. Та сенс події дозволяє високо оцінити унікальне чуття й смак того музичного зібрання. І засвідчує цей надзвичайний факт запис вражень вельми вимогливого слухача, Климента Квітки. «То були пам'яті гідні моменти в історії української культури. Найбільший у Києві зал був переповнений не тільки українською публікою <...>. У тоні розмов цієї публіки, звичайно стриманому, тоді чулося щире очарування, вирази подиву злітали французькою, німецькою, англійською мовами, не говорячи про російську. Це був правдивий *тріумф українського народного артистичного хисту* [курсив мій. – Л. П.]. Настрій аудиторії був піднесений, урочистий, який буває тоді, коли

*Все моє життя труд
давав мені рівновагу
і всі мої бурхливі
потенції втілилися
в роботу, котру я
находив скрізь,
де життя вимагало
послужити
ближньому...*

П. Демущко

**Порфирій
Демущкий.
1920-ті рр.**

її покорає справді велике мистецтво» [2, с. 81–82]. Отже, – коротка передісторія і пояснення.

Охматівський хор увійшов до історії української музики як перший селянський концертуючий колектив, який під керівництвом Порфирія Демущкого впроваджував питомий підголосковий розспів і народну манеру співу. Його засновник закінчив Київський університет як лікар (1889), оселився в с. Охматів Таращанського повіту (тепер Жашківський р-н Черкаської обл.). Він поєднував лікарську практику (безкоштовну для охматівців) із широким обсягом просвітницької діяльності в етнографії та фольклористиці, до яких мав давню схильність та й певну підготовку (як колишній семінарист). Ще за студентських років, співаючи в хорах М. Лисенка, контактуючи з київською Старою Громадою, П. Демущкий назавжди перейнявся ідеями народництва та хорового виконавства. Близько 30-ти років віддав Охматову лікар-філантроп і диригент-етнолог, торуючи різні напрямки культурно-просвітницької праці. Передусім гарної репутації набув заснований і навчений ним церковний хор, який наповнив відправи добірною музикою Бортнянського та Веделя. Зрозумівши важливість запису фольклору та інтерес П. Демущкого до лірницького репертуару, півчі приводили до нього лірників із цілого повіту та й самі охоче наспівували місцеві варіанти побожних (т. з. паралітургічних) пісень, а ще збирали старожитності для Етно-музею. Музичних активістів свого села лікар-етнолог шанобливо називав Товариством. В Охматові Демущкому пощастило розпізнати й виплекати питомі риси рідної йому місцевої традиції гуртового співу. Швидко поповнювалася новими записами його колекція, а невдовзі почала домінувати артистична складова. Відтоді співанки набули ознак репетицій (щосуботи й неділі) – наполегливого напрацювання стабільності та художнього поступу. Незвичну красу охматівських пісень і барви «степового» (часом відкритого тембрально) співу невдовзі почали цінувати не лише хористи, але й сторонні слухачі.

Зростав громадський інтерес до колективу. Щорічні концерти хору в Охматові завжди збирали розмаїту публіку, за числом порівнювану з Великоднім ярмарком. Хор розташовувався на збудованій естраді в садку садиби Демуцького, публіка – на галявині парку. Звучання формувалося просто неба, максимально наближено до традиційного гуртового співу на селі. За свідченням самого П. Демуцького, «на тих концертах репертуар складався з пісень у примітивній народній гармонізації, а хорова техніка була доведена до органного звучання. Весь матеріал заучувався і виучувався на слух, без нот, репродукувався як бездоганна декламація. Асонанс співаків і аудиторії був надзвичайним» [2, с. 110].

Згодом узвичаїлися виїзди до повітових містечок і сіл (Нова Гребля, Монастирище, Хижня, Красноставці, Крачківка, Подібна, Янишівка, Городище, Черепинці, Ставище, Тараща, Жашків). Зустрічний інтерес до Охматівців засвідчує поява в межах повіту самотворених селянських колективів, які, на думку Демуцького, досягали належного рівня, бо деякі згодом навіть концертували. Справжнім випробуванням і публічним визнанням Охматівців став уже згаданий перший концерт хору в Києві 1901 року. Респектабельну музикальну публіку полонив оригінальний репертуар, питомий колорит, ансамблевість хорового звучання. Досконала якість співочого мистецтва Хору, представленого 70 селянами в етнографічних свитках і чумарках (вдома він числив до 200 співаків), краса їх самобутніх пісень, мабуть, були сприйняті як нове художнє явище, може модерна сфера автентики. Реноме незвичайного хору підтвердив його виступ на ювілейних урочистостях М. Лисенка в грудні 1903 року, названий ювіляром «великим мистецтвом». Принагідно зауважимо: М. Лисенко вважав польові фольклорні записи Демуцького достойними довіри. Відомо, що перші три пісні Порфирій занотував 1874 року, будучи ще 14-річним юнаком. Контактуючи з Лисенком, співаючи в його капелах, він отримав певний вишкіл, і все подальше життя плекав рідну пісню, шукав та нагромаджував фольклорні артефакти.

Знаковою подією і новацією для фахівців стала поява унікальної збірки Демуцького «Ліра і її мотиви» (1903), що донині чи не найповніше представляє музичну частину тогочасного лірницького репертуару. Вона була одкровенням – явно піднесла інтерес музикантів до лірників, поезики їхніх кантів та псалм, помітно стимулювала пошуки фольклористів та й композиторські опрацювання цих жанрів. Уже в 1913–1918 роках у концертах славетного Студентського університетського хору Кошиця з великим успіхом виконувалися канти й колядки з цієї збірки в опрацюваннях К. Стеценка, В. Ступницького, Я. Яциневича, М. Леонтовича, О. Кошиця.

Не менше значення – відкриття питомих зразків народного багатоголосого співу – набули видані П. Демуцьким збірники «Народних українських пісень в Київщині» (1905 і 1907 рр.) та Перший і Другий десятки «Українських народних пісень з репертуару Охматівського хору» (1906) [3, с. 14]. Збірники містили не лише традиційне жанрове розмаїття хорових пісень, але зафіксували й зразки пісень підголосково-поліфонічного стилю, цілісних і навидовижу красивих (безперечно, друкований матеріал був у репертуарі Охматівців), відповідно проінтоновані, вони справляли незабутнє відчуття автохтонності.

Ще трохи про концертну практику. Розшукані Г. Зленком свідчення про виступи хору в Одесі (31 березня 1904 р.) та повідомлення про концерти з невстановленими датами в Умані, Білій Церкві та Києві 1911 року, схоже, неповно окреслюють ареал артистичних подорожей хору. Крім гальмівних чинників, зокрема, щосезонних сільськогосподарських робіт співаків, обтяжливого здобування в поліції дозволів на концерти великого селянського хору, додалася й «обережність» тогочасної критики, яка не часто зважувалася на відгуки про неординарні виступи. Гастролі ж завжди призводили до перенапруження хористів і керівника та й спустошували їхню небагату касу. Та попри все Охматівці концертували. Репертуар колективу зафіксовано програмкою, що дивом збереглася по концерті в Охматові (від 22 червня 1908 р.). Він представлений 54 зразками хорових і сольних пісень різних жанрів: історичними,

Титульна сторінка книги «Ліра і її мотиви» з дарчим підписом Порфирія Демущького Карлу Мікульському. м. Київ. 1903 р.

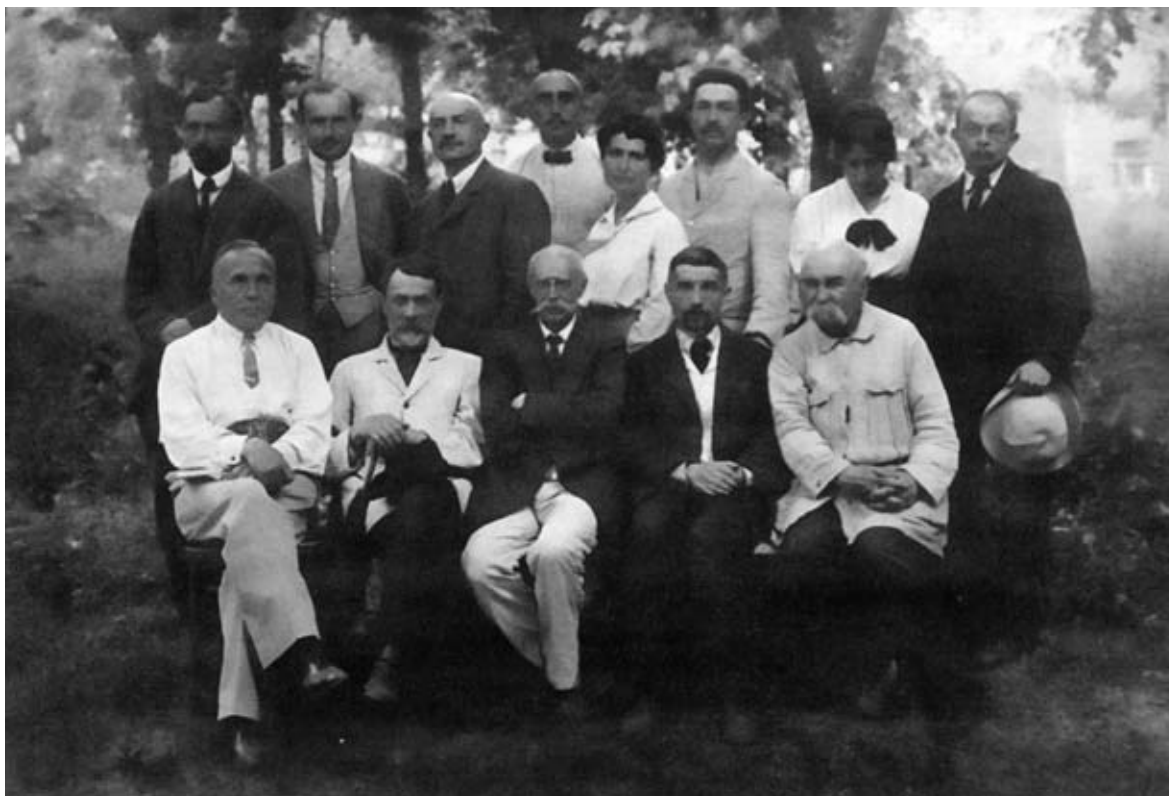
лірницькими, чумацькими, жартівливими, ліричними, вуличними та навіть кантатою «Б'ють пороги» на слова Т. Шевченка, покладеними Демуцьким на народні мелодії (подібні спроби розспівування текстів з «Кобзаря» характерні для тогочасного аматорства, зокрема й Г. Давидовського).

Серед багатой колекції записів видатного фольклориста, що збереглися, із 700 зразків 200 походять з Охматова. Схоже, найповніше представлено регіон тоді Тарашанського повіту – рідного краю П. Демуцького. Звідси в мистецтво України прийшли самобутні розлогі наспіви з рельєфним інтонаційним малюнком, спонтанними підголосками, ладо-гармонічною мінливістю і напругою, суміжними устоями, щільним плином голосів (часто з тризвуково-октавними паралелізмами) – пісні «Гей з-за гори туман налягає», «На городі верба рясна», «А ще сонце не заходило», «Гей у лісі, в лісі», «Ой зайшов місяць», «Чорноморець, матінко» тощо. Вони й досі живуть у пам'яті музичного середовища як еталон національного багатоголосого співотворення.

Згодом, у середині 20-х років, спостерігаючи намагання досить літнього Демуцького збагатити репертуар київських академічних хорів зразками народного багатоголосся, К. Квітка уявно реконструював способи осягнення легендарної якості охматівського співу. Він зауважив, що талановитий П. Демуцький тоді був ініціативним учасником співотворчості охматівців, власне, корифеєм, як це часто бувало у зіспіваних народних гуртах. Відшліфовуючи на репетиціях артистичні версії репертуару, він міг впливати на добір фактурних варіантів, захоплювати власними музичними ідеями, імпровізацією та, завдяки досвіду, формувати у виступах пам'ятні антифонні та акустичні ефекти (перегуків «вулиці», спів хористів з різних точок зали). Про вивіреність опрацювання репертуару свідчило те, що цей масштабний хор виступав без диригента. Демуцький сидів осторонь за фісгармонією, схоже, давав лише тон.

Збагнувши височінь потенціалу народного хорового виконавства для національної культури, Демуцький взяв на себе місію його артистичного впровадження. Він десятиліттями плекав охматівське концертне «Товариство», виховував нові співочі покоління, щоб артистичною практикою прищепити смак і симпатії до нього вибагливої публіки, утримати її інтерес до народного хорового співу. Правда, невдовзі з'ясувалося, що дражливою точкою перетину етнографічних і артистичних профілів праці Демуцького стане саме демонстрація народнопісенних артефактів на концертних сценах. Тут ретельність фольклориста, мабуть, мусила поступитися пріоритетам хормейстерського чуття до норм збалансованого хорового звучання, потребам узгоджувати різні регістрово-фактурні специфіки тощо. Отже, до партитур, призначених для виконавців, потрапляли часом елементи з академічної практики. Такі випадки згодом зауважував К. Квітка, кваліфікуючи їх як редагування оригіналу, або й авторське втручання, фольклористи пізнішого часу тлумачили їх як недостатню уважність до паспортизації першоджерел, подекуди художню правку (Л. Ященко) [4, с. 16], або поєднання виконавського фольклоризму з корегуванням оригіналу (О. Бенч) [1, с. 92, 198]. Безперечним пріоритетом для Демуцького було артистичне життя пісні на концертній сцені. І потужний вплив його артистичних виступів, посилений публікацією партитур, активізували збирацьку працю фольклористів, де вже простежувалася підвищена увага до багатоголосся та інтерес до питомих особливостей обстежених регіонів: К. Квітка – «Українські народні мелодії» (1922), сам таки П. Демуцький – «Українські народні пісні-примітиви» (1926), Д. Ревуцький – «Золоті ключі» (два випуски – 1926 р., третій – 1929 р., де вміщено 6 записів П. Демуцького), М. Гайдай – «Зразки народної поліфонії» (у двох випусках 1928–1929 рр.), В. Ступницький – «Пісні Слобідської України» (1929) тощо. Для педагогічної практики К. Стеценко уклав «Шкільний співаник» 1918 року, адаптований на двоголосся (понад 50 зразків).

Буремного 1918-го П. Демуцький із родиною переїхав до Києва. Працював як лікар і диригент-фольклорист. Виплеканий Охматівський хор тримався десь до 1925 року, і, на думку П. Демуцького, то був «доказ його життєздатності» [2, с. 170], проте згодом, без керівника, розпався. Втім, тепло цього мистецького вогнища вгадувалося навіть

Члени Етнографічно-фольклорної комісії УАН.

1-й ряд: В'ячеслав Камінський, Василь Ляскоронський, Андрій Лобода (голова Комісії), Климентій Квітка, Порфирій Демуцький;

2-й ряд: Антін Онищук, Павло Попов, Дмитро Ревуцький (нештатний член Комісії), Петро Рулін, Олена Курило, Данило Щербаківський,

Лідія Шульгина, Віктор Петров (атрибуція В. Петрова).

Науковий архів Інституту археології НАНУ. 1926 р.

у 1955 році, коли його відвідала експедиція фольклористів ІМФЕ АН і записала кілька багатоголосих пісень, співаних з Демуцьким та не друкованих. У Києві, де була безліч хорових осередків, Демуцький сподівався втілити свою ідею – щеплення любові до української пісенності всьому суспільству, широкого засвоєння кращих її зразків. Він засновував хорові гуртки, допомагав хормейстерам репертуаром і сам працював диригентом з низкою колективів (у Хорі залізничників чи Студентському – в Університеті), а проте час не сприяв поступові виконавського фольклоризму (термін О. Бенч). Найпродуктивнішою тоді виявилася, мабуть, його праця з Хором Студії ім. К. Стеценка (1923–1924), керованим В. Верховинцем, – постановка Етнографічних концертів, а також з «Думкою» (1925–1926), керованою Н. Городовенком. За спогадами концертмейстера О. Біленького, якимось потрапивши на репетицію хору, Демуцький просто закохав присутніх у «степові» пісні. Так у репертуарі цієї академічної капели з'явилися найкращі охматівські зразки, що відтворювалися з певною стилізацією колориту інтонування та збереженням структури й гармонізації – «Гей у лісі, в лісі», «А ще сонце не заходило», «На городі верба рясна». Вони фігурували в ефектному зіставленні: «пісні-примітиви» з піснями в опрацюванні композиторів (М. Леонтовича, П. Козицького, М. Вериківського). Саме таке зіставлення демонструвалося на гастролях «Думки» в Парижі (1929), де його помітив і щиро привітав О. Кошиць, зазначивши в інтерв'ю: це «ідея нова і цілком щаслива». Для запису до французької грамплатівки тоді потрапили «Чорноморець, матінко» та «Гей колись була розкіш-воля». Та це вже сталося по смерті П. Демуцького. Писана ним в останні роки життя

Учасники Охматівського хору Порфирія Демуцького. 1-й ряд: Марія NN, Лукія Москаленко, Храсина Дроботенко; 2-й ряд: Хима Забудська, Горпина Кравченко, Карпо Васильченко, NN, М. Похиленко, Зінька Сердунь, NN. Фонди Жашківського історичного музею. 1964 р.

«Автобіографія» свідчить, що успіх Етнографічних концертів з хором В. Верховинця він вважав знаменним. «З того часу пісні народного примітиву набрали в аудиторії надзвичайної пошани, і тепер залюбки слухаються ледве не на кожному концерті. Такий успіх моєї неспинної і невтомної роботи над примітивом дуже мене задовольняє, і я з радістю кажу: *feci quid potui* [я зробив, що міг. – Л. П.]» [2, с. 170].

Плекаючи, артистично апробуючи і обстоюючи розвиток народної хорової співотворчості, П. Демуцький випередив свій час. Лише в середині ХХ ст. культурне середовище збагне усю неповторну цінність питомого виконавського фольклоризму для національної культури. Від 2000 року в Києві проводиться Всеукраїнський Фестиваль-конкурс колективів народного хорового співу ім. П. Демуцького. Протягом декількох десятиліть сузір'я яскравих фольклорних колективів гідно представляє народну культуру своїх регіонів. Унікальні зразки національного стилю музики України, неперевершені художні інтерпретації народної й мистецької творчості репрезентує світові уславлений Державний український народний хор ім. Г. Верьовки, керований А. Авдієвським.

1. Бенч-Шокало О. Г. Український хоровий спів: актуалізація звичаєвої традиції : навч. посіб. / О. Бенч-Шокало. – Київ : ред. журн. «Український Світ», 2002. – 440 с.
2. Демуцький П. Д. Автобіографія / П. Д. Демуцький // Демуцький П. Д. Ліра і її мотиви. – Харків : Савчук О. О., 2012. – С. 170.
3. Квітка К. В. Порфирій Демуцький / К. Квітка // Квітка К. В. Вибрані статті. – Київ : Музична Україна, 1986. – Ч. 2. – С. 81–82.
4. Яценко Л. П. Д. Демуцький: нарис про життя і творчість / Л. Яценко. – Київ : Держ. видавництво образотв. мистецтва і муз. літератури, 1957. – 47 с.

SUMMARY

On February 4, 1901 in Kyiv commercial hall the triumphant performance of Ohmativskiy peasant choir under the direction of Porfyriy Demutskiy took place. The concert was praised by cultural community (K. Kvitka). It was the first peasant soloists team that implemented in concert performing supporting voice melody and folk style of singing.

The founder of the choir P. Demutskiy graduated from Kyiv University as Doctor (1889), settled in the village Ohmativ, Tarashcha County (now Zhashkivskiy district, Cherkasy region). He combined his medical practice with a wide scope of educational activities in ethnography and folklore. He gave more than 30 years to this noble work. He created choir that showed local collective singing tradition with the farmers of Okhmativka. Repertoire was studied from the hearing of the sound evolved in harmony primitive folk, choral ansamble reached organ sound with perfect recitation. Annual concerts in Ohmativka gained publicity, then rooted trips to the county village, and a concert in Kyiv was the top.

Field recordings of P. Demutskiy (started in 1874) were praised by Lysenko. They were performed by O. Koshyk chorus in 1913–1918, published in a collection of *Ukrainian Folk Songs in the Kyiv region* (1905, 1907), the first and second volumes of *Ukrainian Folk Songs from the Repertoire of the Ohmativ Choir* (1906). There were 54 samples of different genres, cantata *Beating Thresholds* by Shevchenko verces signed on folk tunes. From 700 examples recorded by P. Demutsky, 200 were from Okhmativka.

Today the examples of folk polyphony, fixed by P. Demutskiy, represent the world of H. Viriovka State Ukrainian Folk Choir, managed by A. Avdievskiy.

Keywords: Porfyriy Demutskiy, authentic folklore, execution folklore, polyphony, supporting voices.